

1934. aasta pöörde mõju Kaitseliidule

Olavi Punga

Kannan ette rahvameeleolust möödunud „Nädala kohta järgmist: Rahvameeleolu näib liikuvat järjekindlalt ja vaikselt rahulikumat päevade suunas, kadunud on see pinevus, mis valitses enne hääletust rahvaseas. Kodanikud näivad hingavat nagu kergemalt, sest pole enam seda parasiiti, kes katsus inimesile külge pooki enda plaanisid vapsluse näol.

Ka kõige kaugemas kodumaa metsa kolkas oldakse rahul valitsuse sammudega, mis on sihitud meie kodumaa parema ja rahulikuma äraelamise teostamise alal ja mis tagab kindlat korda ja kauast püsi meie riigile.”¹

Poliitilise politsei agendi loetamatu allkirjaga ettekanne rahva meelsusest 1936. aasta märtsist juhib tähelepanu kahele teemale: üliõpilastevahelisele näakklemisele ja Kaitseliidule kui puhastamist vajavale vapside pesale. Viimane neist on aga esmapilgul mõnevõrra üllatav, sest Kaitseliidu ja vapside liikumise vahelised seosed ning mõjud on erinevatel põhjustel nii toonase ajakirjanduse kui ka tänaste uurijate tähelepanu fookusest kõrvale jäänud. Agendi ettekanne 1936. aastast ei jäta kahtlust, et silmas peeti rohkem kui üksikuid inimesi:

„Maal liikudes kuuldu ütelusi, kaitse-

liidus peaks õige kõva käega seda vapslust puhastama, sest kui saavad, kas või mõnigi ülemalt kohalt allapoole viidud, küll siis tuleb aru pähe ja mõistus läheb ka kaineks oma mässukavatsustega. On küll maal paljud oma meelt muutnud, kuid, kes teab, et see sama isik paremate väljavaadete puhul keerab oma laeva jälle vapside sõiduvette. Ja, et kellel on kaitseliidu relvad käes ning ise vapsi meelne, et sellelt kohe relvad ära võtta, siis pole karta üllatust.”²

Keskendume siinkohal kahele olulisele küsimusele: kas 1934. aasta „pöörde” järel toimus Kaitseliidus ridade puhastamist ja kuivõrd ulatuslik võis see olla ning millised on võimalused teema uurimiseks allikate poolest.

Tulenevalt Kaitseliidu dokumentatsiooni teadlikust hävitamisest sõja eel ja põlengust Riigiarhiivis 1944. aasta märtsipommitamise tagajärjel on võimalused Kaitseliidu ametlikust dokumentatsioonist loetletud küsimustele vastuseid leida kaduvväikesed. Kaitseliidu tegevust kajastavate publitseeritud materjalide hulgast torkab avatuse poolest silma Sakalamaa Maleva Teataja.³ 1934. aasta märtsis avaldati nimetatud väljaandes hulgaliselt erinevaid käskkirju, mis võimaldavad meil täna konstateerida fakti – jah, Kaitseliidus toimus „pöörde” järel ridade puhastamine. Nii näiteks algab „Käskkirja Sakalamaa Malevale Nr. 10 §1” järgmiselt: „Vabastan eeluurimise all vahistatud pealikud kohtadelt ja heidan kaitseliidust välja.”⁴ Sama sõnastus kordub ka järgmistes käskkirjades, kuid leidub veelgi selgemini põhjust esile toovaid formuleeringuid: „...heidan kaitseliidust välja [– –] lubamata üteluste eest poliitilise momendi suhtes.”⁵

Õnnetuseks ei ole isegi publitseeritud käskkirjade põhjal võimalik tuvastada, kui

¹ Poliitilise Politsei Komissarile Tallinnas, 8. märts 1936. ERA, f. 949, n. 1, s. 34, l. 4

² Sealsamas.

³ Igal KL maleval oli oma ajaleht, kuid Sakalamaa Maleva Teataja erinevust teistest analoogsetest väljaannetest võiks leebelt iseloomustada väljendiga „lapsesuu”.

⁴ Käskkirja Sakalamaa Malevale nr. 10, Viljandis 13. märtsil 1934. a. – Sakalamaa Maleva Teataja 20.03.1934, nr. 5, lk. 40.

⁵ Käskkirja Sakalamaa Malevale nr. 13, Viljandis 19. märtsil 1934. a. – Sakalamaa Maleva Teataja 20.03.1934, nr. 5, lk. 42–43.

"Väljaspool teinistuskohuste tähtsust (kaitseliidulane) on lisa kaitseliidu liige kohustatud meele pidama, et tema on kaitseliidulane, mispärast ta peab ka hoiduma korrapärasest, õiglasest, halvaselamuselise ja väljakutsuvast tegevusest."

Kaitseliidu Ülema KÄSUKIRI

Nr. 14.
Tallinnas, 12. märtsil 1934. a.

§ 1. Naiskodukaite põhimääruse §§ 30, 37, 39 ja 45 muudatise ja panemise makema ajutiselt ühes aastaks järgmisel redaktsioonis:
§ 30. Naiskodukaite ringkonna juhik on ringkonna esinaine. Tema määrab kaitseliidulise malevapealiku eestuse.

§ 37 pt. 4 — välja jätta sõna "esinaine".
§ 39. Naiskodukaite jaoskonna juhik on jaoskonna esinaine. Tema määrab malevapealiku ringkonna esinaine teadmisi kas järelevalvet ehk vastutab kaitseliidu ülesannete, mis juures jaoskond töötab, pealiku eestuse.

§ 45 pt. 2 — välja jätta sõna "esinaine".

§ 3. Kõneleval käsukirja avaldada kõigis malevate käsikirjades ja "Maleva Teatajas".

J. ROSKA
Kindralmajor
Kaitseliidu ülem.

KÄSUKIRI

Nr. 10.
Viljandis, 12. märtsil 1934. a.

§ 1. Naiskodukaite põhimääruse §§ 30, 37, 39 ja 45 muudatise ja panemise makema ajutiselt ühes aastaks järgmisel redaktsioonis:
§ 30. Naiskodukaite ringkonna juhik on ringkonna esinaine. Tema määrab kaitseliidulise malevapealiku eestuse.

§ 37 pt. 4 — välja jätta sõna "esinaine".
§ 39. Naiskodukaite jaoskonna juhik on jaoskonna esinaine. Tema määrab malevapealiku ringkonna esinaine teadmisi kas järelevalvet ehk vastutab kaitseliidu ülesannete, mis juures jaoskond töötab, pealiku eestuse.

§ 45 pt. 2 — välja jätta sõna "esinaine".

§ 2. Malevapealikuks eitada minule kohtadele määramiseks ringkonna esinaste kandidaadid 20. märtsiks s. a. Jaoskonna esinaste määramine malevapealikuks viia läbi ajajärgul 1. kuni 15. aprillil s. a.

Kõikide seniste esinaste volitused (ka need, kellele esinaste olemise aeg valimiste korras ei lõpe veel käesoleval aastal) kehtestatakse kuni uute esinaste määramise avaldamiseni minni või malevapealiku käsikirjas.

Ühendus: Minu ksk. Nr. 16, § 1 — 1931. a. ja 19 § 1 — 1933. a.

J. ROSKA
Kindralmajor
Kaitseliidu ülem.

KÄSUKIRI

Nr. 10.
Viljandis, 12. märtsil 1934. a.

§ 1. Vabastan eelurimise alil vahistatud päälid kohtadele ja heidan kaitseliidust välja.

Viljandi linna malevonnast:

1. Tehnilise kompanii pääliku kohalt päälük J. Hollandi.
2. II kompanii pääliku abi kohalt D. Siitlasi.
3. Malevonna majanduspääliku kohalt H. Siimani.

§ 2. Kaiga-Jaani malevonnast:
4. Malevonna sanitaripääliku kohalt dr. J. Veskimäe, kõik arvestes 12. märtsist s. a.

§ 3. Tehnilise kompanii pääliku kohusest panen pääliku abi päälük Marjaku peale. Malevonnade päälikuks teinud päälid minule koht peale kindlustamiseks eitada.

J. Eisenberg.
Major.
Maleva päälük.

KÄSUKIRI

Nr. 11.
Viljandis, 15. märtsil 1934. a.

§ 1. Vabastan Suure-Jaani malevonnast pääliku kohusest päälük O. Sassi.

§ 2. Malevonnast päälük O. Sassi.

§ 2. Suure-Jaani malevonna pääliku kohusest panen pääliku abi P. Sääksi peale samast päevast arvestes.

Päälük Sassi arvestes ühes kassa, raamatute ja asjaajamisega päälük Sääksile anda, viimast vastu võtta ja akt eitada 21. märtsiks.

§ 3. Vabastan maleva relvurpääliku kohalt päälük Hans-Julius Kuke 15. märtsist s. a. arvestes.

§ 4. Vabastan ametkohadelt alljärgnevat päälikut:

Viljandi linna malevonnast:

Malevonna sportipäälük K. Kaudjalgi.

Malevonna kassakudatija pääliku kohalt L. Laha.

Malevonna relvurpäälik kohalt H. Urbeli.

I kompanii II rühma pääliku kohalt E. Tammeni.

Tehnilise kompanii rühma pääliku kohalt K. Reimanni.

Patarei arsti kohalt dr. Reinthal.

I kompanii II rühma pääliku kohalt N. Pedaja.

Põltsamaa malevonnast:

Omali päelük:

II pataljoni päälük abi kohalt H. Kivi.

II pataljoni päälük kohalt K. Zimmermanni.

Kuriat kompanii pääliku kohalt Joh. Nõmiku.

Tehnilise komando pääliku kohalt Vlad. Mutti.

Suure-Jaani malevonnast:

Omali päelük:

Olustvere kompanii päälük kohalt T. Veldemanni.

Malevonna majanduspääliku kohalt Th. Kaasiku.

Keskmalevonnast:

2. kompanii päälük kohalt A. Johansonini ja sama komp. prop. pääliku kohalt J. Pihlaku.

Paistu malevonnast:

Paistu kompanii Holiste rühma pääliku kohalt A. Tõksi.

Tarvastu malevonnast:

Ühendani kompanii veltveebi kohalt T. Tederi.

Suilepa kompanii jao päälük kohalt M. Seemeli, T. Seemeli ja H. Utti.

Tarvastu komp. pääliku abi kohalt Koiki.

Omali päelük:

Suilepa kompanii pääliku kohalt A. Johansonini.

Suilepa kompanii pääliku abi kohalt J. Ingermanni.

Kõik arvestes 15. märtsist s. a.

§ 5. Kõik ametkohadelt vahistatud päälid lugeda malevateks nende senitase ümbrusest arvestes 15. märtsist s. a.

§ 6.

1) Kuristi kompanii päälikuks määrn kompanii pääliku abi Aleksander Meisteri.

2) Põltsamaa malevonna Tehnilise komando pääliku kohusest panen malevonnast relvurpääliku Mart Liva peale.

3) Olustvere komp. pääliku kohusest panen komp. pääliku abi Theodor Koppeli peale.

4) Keskmalevonna 2. kompanii pääliku kohusest määrn res. kapten Jaskooni.

5) Suilepa kompanii pääliku kohusest määrn komp. pääliku abi Jaan Rõõmi.

Kõik arvestes 15. märtsist s. a.

§ 7. Vabastatud päälikutel ühes kassa, varustuse ja asjaajamisega määrn päälikutel hiljemalt 20. märtsiks s. a. üle anda, viimast vastu võtta, akt koostada ja minule eitada 22. märtsiks s. a.

§ 8. Vabandunud päälikutel kohtadele, malevonnade ja kompaniide päälikutel eitada minule vastavalt kaitseliidusele, kohtadele kindlustamiseks.

§ 9. Heidan kaitseliidust välja eelurimise vahi alil olevad järgmised malevad:

Viljandi linna malevonnast:

Karl Nervalde, Voldemar Kivistik ja Karl Mõlder.

Õsu kompaniid:

Hans Saar.

Tarvastu kompaniid:

Arnold Lõvaku.

Põltsamaa linna kompaniid:

August Mihkelson.

Kõik arvestes 12. märtsist s. a.

§ 10. Ühendani kompanii maleva, Vana- ja Uue-Põltsamaa kompaniid ühes kompaniis nimetusega "Põltsamaa kompanii", arvestes 15. märtsist s. a.

§ 11. Põltsamaa kompaniis moodustada kolm rühma: Põltsamaa linna, Uue-Põltsamaa ja Vana-Põltsamaa rühmad.

§ 12. Senised Põltsamaa linna, Uue- ja Vana-Põltsamaa kompaniide päälid Grueni, Kongase ja Kuuski vabastan kompaniide päälikutel kohtadele 15. märtsist s. a.

§ 13. Põltsamaa kompanii pääliku kohale kinnitan res. kapten H. Rebase 15. märtsist s. a. arvestes.

§ 14. Põltsamaa kompanii pääliku abiks määrn R. Grueni 15. märtsist s. a. arvestes.

§ 15. Põltsamaa linna rühma päälikuks määrn A. Sulgi, Uue-Põltsamaa rühma päälikuks Jaan Kongase ja Vana-Põltsamaa rühma päälikuks Rudolf Kuuski 15. märtsist s. a. arvestes.

§ 16. Senistel kompaniide päälikutel varustus, raamatud ja asjaajamine üle anda kapten Rebasele, viimast vastu võtta ja akt eitada 25. märtsiks s. a.

KÄSUKIRI

Nr. 13.
Viljandis, 15. märtsil 1934. a.

§ 1. Avaldan väljavõtte Kaitseliidu Ülema käsikirjast 6. III, 34. a. Nr. 10 § 4.

Määrn ametkohadele Sakalamaa maleva, arvestes 24. veebruaril 1934. a.

1) Kolmeliselt Percy-Johannes Schmidt'i Viljandi linna malevonna päälikuks;

2) ohvit. kohustetijaks Oskar Sassi; Suure-Jaani malevonna päälikuks;

3) res. lipn. Aleksander Vaher'i Kolga-Jaani malevonna päälikuks;

4) lv. ametnik Edward Lindeberg'i Põltsamaa malevonna päälikuks;

5) Johan Neumann'i Suure-Kõpa malevonna päälikuks.

Ühendus: Ljh. Nr. 28.

§ 17. Luban kahekümnile puhkusele päälikutel.

Tarvastu malevonna päälük kapten H. Tamme arvestes 16. märtsist s. a.

§ 18. Põltsamaa malevonna päälük lipnik Reital 14. märtsist alates ja Suure-Kõpa malevonna päälük T. Saarepera arvestes 15. märtsist s. a.

§ 19. Tarvastu malevonna pääliku kohusest panen res. lipnik Hansmanni peale 16. märtsist s. a. arvestes.

§ 20. Põltsamaa malevonna pääliku kohusest panen päälük Lindebergi peale arvestes 14. märtsist s. a.

Suure-Kõpa malevonna pääliku kohusest panen päälük J. Neumann peale 15. märtsist s. a. arvestes.

Puhkusest viibijatel päälikutel malevonna asjaajamine asetatakse üle anda 20. märtsiks, millega minule ete kanda.

J. Eisenberg.
Major.
Maleva päälük.

KÄSUKIRI

Nr. 13.
Viljandis, 15. märtsil 1934. a.

§ 1. Avaldan väljavõtte Kaitseliidu Ülema käsikirjast 6. III, 34. a. Nr. 10 § 4.

Määrn ametkohadele Sakalamaa maleva, arvestes 24. veebruaril 1934. a.

1) Kolmeliselt Percy-Johannes Schmidt'i Viljandi linna malevonna päälikuks;

2) ohvit. kohustetijaks Oskar Sassi; Suure-Jaani malevonna päälikuks;

3) res. lipn. Aleksander Vaher'i Kolga-Jaani malevonna päälikuks;

4) lv. ametnik Edward Lindeberg'i Põltsamaa malevonna päälikuks;

5) Johan Neumann'i Suure-Kõpa malevonna päälikuks.

Ühendus: Ljh. Nr. 28.

§ 2. Avaldan väljavõtte Kaitseliidu Ülema käsikirjast 6. III, 34. a. Nr. 10 § 4.

Määrn ametkohadele Sakalamaa maleva, arvestes 24. veebruaril 1934. a.

1) Kolmeliselt Percy-Johannes Schmidt'i Viljandi linna malevonna päälikuks;

2) ohvit. kohustetijaks Oskar Sassi; Suure-Jaani malevonna päälikuks;

3) res. lipn. Aleksander Vaher'i Kolga-Jaani malevonna päälikuks;

4) lv. ametnik Edward Lindeberg'i Põltsamaa malevonna päälikuks;

5) Johan Neumann'i Suure-Kõpa malevonna päälikuks.

Ühendus: Ljh. Nr. 28.

§ 7. Keskmalevonna pääliku kohusest panen Keskmalevonna 1. kompanii pääliku A. Balzari peale 16. märtsist s. a. arvestes.

§ 8. M. Joonsoni malevonna asjaajamine A. Balzarile üle anda, viimast vastu võtta. Teinistest ete kanda.

§ 9. Vabastan Jaan Uritam'i tema omal palvel Paistu malevonna pääliku abi ametkohusest, arvestes 15. märtsist s. a.

§ 10. Vabastan Paistu kompanii pääliku abi kohalt August Laasberg'i, arvestes 20. märtsist s. a.

§ 11. Määrn Herman Vainola Paistu kompanii pääliku abiks, arvestes 20. III s. a.

§ 12. Määrn Johan Ronimäe Tarvastu eskadroni side jao päälikuks, arvestes 8. veebr. s. a.

§ 13. Kaitseliidu tegevlikkeks vastuvõetud:

KESKMALEVONN. 2. KOMPANIISSE: Hans Jaskoon, arvestes 15. märtsist s. a.

KESKMALEVONN. 3. KOMPANIISSE: August Jansen ja Jaan Mutli, arvestes 15. märtsist s. a.

§ 14. Viiakse üle: PÕLTSAMAA LINNA KOMPANIIST KESKMALEVONN. III KOMPANIISSE: Eduard Ehrlich, arvestes 10. III s. a.

PARSTI KOMPANIIST VIILJANDI LINNAMALEVONN. 1. KOMPANIISSE: Julius Lili, arvestes 16. märtsist s. a.

PAJUSI KOMPANIIST PÕLTSAMAA ESKADRONI: Georg Särksu, arvestes 16. märtsist s. a.

VIILJANDI LINNAMALEVONN. 2. KOMPANIISSE KESKMALEVONN. 1. KOMPANIISSE: August Joonson, arvestes 1. veebr. s. a.

§ 15. K. L. tegevlikkeks lahunud ja nimetajadest kustutada:

KOO KOMPANIIST: Väljaarvatud: Karl Verman, Julius Kaasik, Gustav Kink, Hans Teras ja Heinrich Raam, arvestes 16. märtsist s. a.

IMAVEE KOMPANIIST: Väljaarvatud: Nikolai Orav, arvestes 16. märtsist s. a.

KESKMALEVONN. ESKADRONIST: Väljaarvatud: August Laik, arvestes 16. märtsist s. a.

Omali soovil: Aleksander Kaasik, arvestes 16. märtsist s. a.

KABALA KOMPANIIST: Omali soovil: Jaan Nati, arvestes 15. märtsist s. a.

KÄSTNA KOMPANIIST: Surma läbi: Jaan Meeli, arvestes 7. märtsist s. a.

SUULEPA KOMPANIIST: Omali soovil: Ado Johanson, arvestes 16. märtsist s. a.

PÕLTSAMAA MALEVONNAST: Omali soovil: Karl Zimmermann, arvestes 15. III s. a.

OLUSTVERE KOMPANIIST: Omali soovil: Tõnis Veldemanni, arvestes 14. III s. a.

§ 16. N. K. K. tegevlikkeks lahunud ja nimetajadest kustutada:

ADAVEE JAOSKONNAST: Elukoha muutmise tõttu: Hilda Torokoff, Marie Kull, Adele Tah ja Magda Sepp.

Omali soovil: Alde Kors, Elvine Letten ja Marie Lapp.

Kõik arvestes 8. märtsist s. a.

ADAVEE JAOSKONNAST: Elukoha muutmise tõttu: Marta Roos, arvestes 2. märtsist s. a.

§ 17. Heidan kaitseliidust välja Viljandi linna malevonna 1. kompanii päälük Andre Hirsch'i, arvestes 16. märtsist s. a. lahutama ülestest ete poliitilise mõnendi suhtes.

J. Eisenberg.
Major.
Maleva päälük.

ulatuslik võis poliitilise meelsuse tõttu organisatsiooni ridade puhastamine olla. Asi on nimelt selles, et Kaitseliidu ridade puhastamist nn. surnud hingedest teostati pidevalt. Ka 1934. aasta kevadel viidi läbi rutiinset nimekirjade kontrolli ja puhastamist ning seega kajastub toonastes käskkirjades mitte ainult poliitilistel põhjustel toimunud isikute väljaheitmine. Kui aastatel 1927–1930 lahkus organisatsioonist igal aastal 3898–4753 kaitseliitlast, siis aastatel 1931–1933 vähenes lahkunute arv 362–468 meheni aastas.⁶ 1934. aastal vähenes aga organisatsiooni liikmeskond 8953 mehe ja 2268 naise võrra.⁷ Seda võrd suuremastaabilist ridade puhastamist nagu 1934. aastal organisatsiooni ajaloost teada ei ole. Peale mõningate erandite on aga peaaegu võimatu eristada, kes ja mille eest välja heideti või lahkus. Kuna Kaitseliidus osaleti perekonniti (mehed-naised-lapsed), siis võib oletada, et ema-isa järel lahkusid organisatsioonist ka lapsed. Seega võime konstateerida, et 1934. aastal toimus ulatuslik Kaitseliidu ridade puhastamine, kuid selle ulatust poliitilistel põhjustel ei õnnestu olemasolevatele allikatele tuginedes tuvastada.

Tutvudes eespool viidatud Sakalamaa Maleva käskkirjadega, näeme, et toimus suure hulga juhtivatel positsioonidel tegutsenud isikute väljavahetamine. Kahjuks ei õnnestu ka pealike väljavahetamist siduda üksnes poliitilise meelsusega, sest samal ajal toimusid ka Kaitseliidu struktuurides planeeritud muudatused: ühtlustati malevkondade ja allüksuste suurused, mille tagajärjel osa väiksemaid üksusi liideti jne.

Nagu näeme, algas vahetult kaitseseisukorra kehtestamise järel Kaitseliidu puhastamine poliitilise meeletatuse alusel: heideti välja nii eeluurimise ajaks vahistatuid kui ka sisepoliitiliste mõtteavalduste eest. Omal soovil lahkus inimesi Kaitseliidust ja ka kõigist allorganisatsioonidest, lahkuti

üksikult ja perekondade kaupa. Kuna Kaitseliidus käivitus 1934. aastal korraga mitu suuremahulist protsessi, siis on äärmiselt keeruline, kui mitte võimatu, hinnata vapside „pöördega” seotud sündmuste mõju Kaitseliidu edasisele tegevusele. Käesoleva teema uurimise seisukohalt on olukord allikate osas trööstitu: suur hulk Kaitseliidu dokumentatsiooni on hävinud ja ainult publitseeritud dokumentide põhjal pole võimalik terviklikku ülevaadet saada.

1936. aastal koostatud ettekandest selgus, et Kaitseliidu „puhastamine” oli ikka veel päevakorras. Seega oli tegemist äärmiselt pika protsessiga, mille uurimine tänapäeval on raske.

Olavi Punga

(1968)

Lõpetanud Tartu Ülikooli 1993 ajaloolasena. Ajaloomagister (2009). Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti riigikaitse ajalugu 1918–1940; Lahingutegevus Eesti territooriumil aastatel 1941 ja 1944.

⁶ O. Kallikorm. Kaitseliit, tema organisatsioon, ülesanded ja tegevus mobilisatsiooni ja sõja ajal ning Kaitseliidu ettevalmistamine selleks. Lisad. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1934. Joon. nr. 1. ERA, f. 495, n. 12, s. 658, l.13.

⁷ J. Lepp. Kaitseliidu ülesanded riigikaitse õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõjaajal. Lisad. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1938. Tabel nr. 4. ERA, f. 495, n. 12, s. 699.